

نگاهی به شاخص توسعه انسانی و جایگاه ایران در برخورداری از توسعه انسانی در مقایسه با سایر کشورها

محمد رحیم احمدوند* و نعمت‌اله امیری**

در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ برنامه توسعه سازمان ملل، ایران با شاخص توسعه انسانی ۰/۷۵۹ در بین ۱۷۷ کشور در رتبه ۹۲ قرار گرفته و در مقایسه با سال قبل از آن دو پله ارتقاء یافته است. در بررسی اجزای تشکیل دهنده شاخص توسعه انسانی، ایران در دو شاخص درآمد سرانه و آموزش با پیشرفت و در شاخص امید به زندگی در بدو تولد با پسرفت مواجه بوده است. در مقایسه با کشورهای منطقه خاورمیانه و همسایه در جایگاه دهم و در قیاس با کشورهای مهم منطقه بالاتر از کشورهای نظیر پاکستان و مصر و پایین‌تر از ترکیه و عربستان جای دارد. ایران در راستای سند چشم‌انداز توسعه ۲۰ ساله کشور باید فاصله حدود ۶۱ رتبه‌ای خود را با کشور اول منطقه یعنی کویت که رتبه ۳۳ و یا قطر که رتبه ۲۵ دارند جبران کند.

واژه‌های کلیدی: شاخص توسعه انسانی، برنامه توسعه سازمان ملل، درآمد سرانه، امید به زندگی در بدو تولد، نرخ ثبت نام در مدرسه، شاخص برابری قدرت خرید.

۱. مقدمه

تا مدت‌ها بهترین راه برای ارزیابی توسعه‌یافتگی کشورهای مختلف جهان رجوع به شاخصی نظیر درآمد سرانه (نسبت تولید ناخالص داخلی هر کشور به جمعیت آن کشور) بود. اما با تشکیل و انتقادهایی که به این شاخص شد، صاحب‌نظران اقتصادی و اجتماعی شاخصی به نام «شاخص توسعه انسانی»^۱ که به اختصار توسعه انسانی نامیده می‌شود معرفی کردند. به عقیده این صاحب‌نظران رشد اقتصادی ابزار مهمی در توسعه انسانی است اما توسعه فقط وابسته به رشد و سطح درآمد نیست. توجیه دیگر برای تضعیف درآمد سرانه در توسعه انسانی این است که توسعه به این مسئله بستگی دارد که درآمدها چگونه هزینه می‌شود؟ آیا ثروت کشورها صرف گسترش تسلیحات

* مدیر کل دفتر تحقیقات و سیاستهای بخشهای تولیدی، معاونت امور اقتصادی - وزارت امور اقتصادی و دارایی

** کارشناس ارشد اقتصاد، دفتر تحقیقات و سیاستهای بخشهای تولیدی، معاونت امور اقتصادی - وزارت امور اقتصادی و دارایی
1. Human Development Index

می‌شود؟ و آیا اینکه این ثروت برای افزایش تولید مواد غذایی، ساختمان و آب سالم مورد استفاده قرار می‌گیرد؟

با توجه به این دلایل گزارش توسعه انسانی که توسط سازمان ملل منتشر می‌شود، اکنون شامل ۳۳ جدول و ۲۰۰ شاخص مختلف است. نرخ امید به زندگی در کودکان زیر ۵ سال، نرخ باسوادی، دسترسی به آب سالم، تبعیض بین زنان و مردان، فقر و فاصله طبقات اجتماعی همه جزء متغیرهایی است که در تبیین جایگاه توسعه انسانی هر کشور نقش دارد.

اما محور همه این متغیرها سه شاخص اساسی است. به عبارت دیگر برای رسیدن به شاخص توسعه انسانی اقتصاددانان از سه شاخص مهم که به عقیده ایشان بخش مهمی از واقعیت‌های اقتصادی در آنها نهفته است استفاده می‌کنند. بهداشت و سلامتی با شاخص نرخ امید به زندگی، علم و دانش با شاخص نرخ باسوادی و وضع اقتصادی با شاخص درآمد سرانه سه متغیر اصلی هستند که سه ضلع شاخص توسعه انسانی را تشکیل می‌دهند.

از سال ۱۹۹۰ در گزارش توسعه انسانی سازمان ملل، شاخص توسعه انسانی برای ۱۷۷ کشور محاسبه و منتشر شده است. در این گزارش ۱۷۷ کشور از نظر میزان توسعه انسانی در سه طبقه، از رتبه یک تا ۷۰ در زمره کشورهای با توسعه انسانی بالا، از رتبه ۷۱ تا ۱۵۵ به کشورهای با توسعه انسانی متوسط و از رتبه ۱۵۶ به بالا به عنوان کشورهای با توسعه انسانی پایین رتبه‌بندی می‌شوند. در گزارش اخیر این سازمان یعنی گزارش سال ۲۰۰۷ که این شاخص به همراه دیگر شاخص‌های تکمیلی برای سال ۲۰۰۵ محاسبه شده است،^۱ ایران از نظر شاخص توسعه انسانی رتبه ۹۴ را در بین کشورهای مورد مطالعه کسب کرده است. در این نوشتار، ابتدا چگونگی محاسبه شاخص توسعه انسانی توضیح داده خواهد شد و سپس به بررسی جایگاه ایران در توسعه انسانی و روند آن طی چند سال گذشته پرداخته خواهد شد.

۲. شاخص توسعه انسانی و روش محاسبه آن

شاخص توسعه انسانی (توسعه انسانی) یک شاخص ترکیبی است که متوسط برخورداری یک کشور را در سه زمینه اصلی از توسعه انسانی اندازه‌گیری می‌کند. این سه زمینه عبارت‌اند از: مدت و سلامت زندگی (که با شاخص امید به زندگی در بدو تولد اندازه‌گیری می‌شود)؛ دانش (که با شاخص‌های نرخ باسوادی بزرگسالان و نرخ ثبت نام در مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی، متوسطه سنجیده می‌شود)؛ سطح استاندارد زندگی (که با شاخص تولید ناخالص داخلی برحسب برابری قدرت خرید به دلار آمریکا اندازه‌گیری می‌شود).

۱. گزارش توسعه انسانی که در هر سال منتشر می‌شود، در برگیرنده شاخص‌های دو سال قبل از آن است.

۷ نگاه به شاخص توسعه انسانی و جایگاه ایران ...

اطلاعات مورد استفاده محاسبه شاخص (توسعه انسانی) از منابع مختلف بین المللی مانند سازمان ملل، بانک جهانی، سازمان بین المللی کار، صندوق بین المللی پول و نظایر آن جمع آوری می شود. پس به طور کلی شاخص توسعه انسانی از ترکیب وزنی سه شاخص زیر محاسبه می شود:

- شاخص امید به زندگی در بدو تولد (سال)

- شاخص آموزش (درصد)

- شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه یا شاخص برابری قدرت خرید^۱ (دلار)

سه شاخص یادشده واحدهای متفاوت دارند. از آنجایی که شاخص ترکیبی به دست آمده باید این قابلیت را داشته باشد که کشورهای مختلف را رتبه بندی کند، ابتدا هر یک از سه شاخص با استفاده از یک فرمول شاخص پایه بر حسب درصد تبدیل و سپس از میانگین وزنی آنها (هر کدام با وزن ۱/۳) شاخص توسعه انسانی به دست می آید.

فرمول شاخص پایه عبارت است از:

$$(۱) \quad \text{شاخص پایه} = \frac{\text{کمترین مقدار شاخص} - \text{متوسط شاخص در کشور مورد نظر}}{\text{کمترین مقدار شاخص} - \text{بیشترین مقدار شاخص}}$$

همان گونه که از فرمول مشخص است، برای اینکه هر یک از شاخصها را با استفاده از این فرمول به درصد تبدیل کنیم، لازم است مقادیر حداقل و حداکثر (مقادیر هدف^۲) هر یک از آنها را داشته باشیم. مقادیر هدف که در محاسبه شاخص توسعه انسانی مبنای محاسبه قرار گرفته است، مطابق جدول (۱) است.

جدول ۱. مقادیر حداکثر و حداقل در نظر گرفته شده برای هر شاخص

عنوان	حداکثر	حداقل
امید به زندگی در بدو تولد (سال)	۸۵	۲۵
نرخ باسوادی (درصد)	۱۰۰	۰
نرخ ثبت نام در مدرسه (درصد)	۱۰۰	۰
تولید ناخالص داخلی سرانه - برابری قدرت خرید (دلار)	۴۰۰۰۰	۱۰۰

مأخذ: گزارش توسعه انسانی سازمان ملل (<http://hdr.undp.org>)

۱-۲. محاسبه شاخص امید به زندگی

در محاسبه شاخص امید به زندگی فرض شده است که حداکثر طول عمر ۸۵ سال و حداقل آن ۲۵ سال است و بنابراین حداکثر فاصله میان این دو ۶۰ سال است. پس حداکثر مقداری که این

1. Purchasing Power Parity (PPP)

2. Goalpost

شاخص می‌تواند اختیار کند زمانی است که در صورت آن نیز حداکثر اختلاف ممکن یعنی ۶۰ سال باشد که در این صورت مقدار شاخص مساوی ۱ می‌شود و هر چه مقدار این شاخص برای کشوری به ۱ نزدیکتر باشد، مطلوب‌تر است. بنابراین شاخص امید به زندگی با استفاده از فرمول شاخص پایه مطابق زیر محاسبه می‌شود:

$$(۲) \quad \text{شاخص پایه امید به زندگی در کشور مورد نظر} = \frac{۲۵ - ۸۵}{۲۵ - ۸۵}$$

برای مثال برای ایران از آنجا که در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ مقدار شاخص امید به زندگی ۷۰/۲ سال در نظر گرفته شده است، شاخص پایه امید به زندگی برابر است با:

$$۰/۷۵۴ = (۷۰/۲ - ۲۵) / (۸۵ - ۲۵) = \text{شاخص پایه امید به زندگی در ایران (در سال ۲۰۰۵)}$$

۲-۲. محاسبه شاخص آموزش

محاسبه این شاخص در دو مرحله صورت می‌گیرد. در ابتدا نرخ باسوادی در افراد بالای ۱۵ سال و نرخ ثبت نام در مدرسه با استفاده از فرمول شاخص پایه تبدیل و سپس با ترکیب وزنی آن دو (نرخ باسوادی با وزن ۲/۳ و نرخ ثبت نام با وزن ۱/۳) شاخص آموزش به دست می‌آید. برای مثال در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ نرخ باسوادی در افراد بالای ۱۵ سال در ایران ۸۲/۴ درصد و نرخ ثبت نام در مدرسه ۷۲/۸ درصد بوده است. بنابراین شاخص آموزش برای ایران به این صورت محاسبه می‌شود:

$$۰/۸۲۴ = (۸۲/۴ - ۰) / (۱۰۰ - ۰) = \text{شاخص پایه نرخ باسوادی}$$

$$۰/۷۲۸ = (۷۲/۸ - ۰) / (۱۰۰ - ۰) = \text{شاخص پایه نرخ ثبت نام}$$

$$۰/۷۹۲ = (۲/۳ \times ۰/۸۲۴) + (۱/۳ \times ۰/۷۲۸) = \text{شاخص آموزش در ایران در سال ۲۰۰۵}$$

۲-۳. محاسبه شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه

شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه نیز مانند دو شاخص یادشده با استفاده از فرمول شاخص پایه و مقادیر حداکثر و حداقلی که برای آن هدف گذاری شده است محاسبه می‌شود. تنها نکته‌ای که متفاوت است این است که در محاسبه این شاخص لگاریتم تولید ناخالص داخلی سرانه به جای خود تولید ناخالص داخلی سرانه در نظر گرفته می‌شود. برای ایران با تولید ناخالص داخلی سرانه ۷۹۶۸ دلار در سال ۲۰۰۵ محاسبه شاخص این گونه است:

$$۰/۷۳۱ = \frac{[\ln(۷۹۶۸) - \ln(۱۰۰)]}{\ln(۴۰۰۰) - \ln(۱۰۰)} = \text{شاخص پایه تولید ناخالص داخلی سرانه ایران، سال ۲۰۰۵}$$

۹ نگاهی به شاخص توسعه انسانی و جایگاه ایران ...

۲-۴. محاسبه شاخص توسعه انسانی

شاخص توسعه انسانی از میانگین ساده سه شاخص یاد شده به دست می آید.

(شاخص پایه تولید ناخالص داخلی سرانه $\times 1/3$) + (شاخص پایه آموزش $\times 1/3$) + (شاخص پایه امید به زندگی $\times 1/3$) = توسعه انسانی

و برای ایران:

$$2005 = 0.759 = (1/3 \times 0.754) + (1/3 \times 0.792) + (1/3 \times 0.731)$$

تمامی محاسبات مربوط به شاخصهای پایه و توسعه انسانی برای سالهای ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ در جدول (۲) آورده شده است.

جدول ۲. محاسبه شاخص توسعه انسانی و شاخصهای پایه برای ایران در سالهای ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵

عنوان شاخص	سال	مقدار شاخص	محاسبه شاخص پایه
امید به زندگی در بدو تولد	۲۰۰۴	۷۰/۷	$(70.7 - 25) / (85 - 25) = 0.760$
	۲۰۰۵	۷۰/۲	$(70.2 - 25) / (85 - 25) = 0.754$
نرخ باسوادی	۲۰۰۴	۷۷/۰	$(77.0 - 0) / (100 - 0) = 0.77$
	۲۰۰۵	۸۲/۴	$(82.4 - 0) / (100 - 0) = 0.824$
نرخ ثبت نام در مدرسه	۲۰۰۴	۷۲/۲	$(72.2 - 0) / (100 - 0) = 0.72$
	۲۰۰۵	۷۲/۸	$(72.8 - 0) / (100 - 0) = 0.728$
شاخص آموزش	۲۰۰۴		$(2/3 \times 0.824) + (1/3 \times 0.72) = 0.75$
	۲۰۰۵		$(2/3 \times 0.77) + (1/3 \times 0.728) = 0.792$
شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه	۲۰۰۴	۷۵۲۵	$[\text{Ln}(7525) - \text{Ln}(100)] / [\text{Ln}(40000) - \text{Ln}(100)] = 0.72$
داخلی سرانه	۲۰۰۵	۷۹۶۸	$[\text{Ln}(7968) - \text{Ln}(100)] / [\text{Ln}(40000) - \text{Ln}(100)] = 0.731$
شاخص توسعه انسانی	۲۰۰۴		$(1/3 \times 0.760) + (1/3 \times 0.750) + (1/3 \times 0.720) = 0.746$
	۲۰۰۵		$(1/3 \times 0.754) + (1/3 \times 0.792) + (1/3 \times 0.731) = 0.759$

مأخذ: محاسبه با استفاده از اطلاعات گزارشهای توسعه انسانی سازمان ملل در سالهای ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵

۳. بررسی جایگاه ایران در شاخص توسعه انسانی

در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ سازمان ملل، ایران با شاخص توسعه انسانی برابر با ۰/۷۵۹ در میان ۱۷۷ کشور مورد مطالعه رتبه ۹۴ را به خود اختصاص داده و در ردیف کشورهای با توسعه انسانی متوسط قرار گرفته است. از این رو در مقایسه به سال گذشته که رتبه ۹۶ را کسب کرده بود، دو رتبه ارتقاء داشته است (جدول ۳). مقدار افزایش در شاخص توسعه انسانی که منجر به ارتقاء رتبه

ایران از ۹۶ به ۹۴ شده است ۰/۰۱۳ درصد می‌باشد که این امر حاصل برآیند تغییر در سه شاخص پایه تشکیل دهنده توسعه انسانی است.

در این گزارش کشور ایسلند با مقدار ۰/۹۶۸ رتبه نخست را در شاخص توسعه انسانی به خود اختصاص داده و جای کشور نروژ را گرفته است. کشور سیرالئون با مقدار ۰/۳۳۶ رتبه آخر را کسب کرده است.

جدول ۳. جایگاه ایران در شاخص توسعه انسانی سال ۲۰۰۵ (گزارش سال ۲۰۰۷)

شاخص توسعه انسانی (درصد)	امید به زندگی (سال)	نرخ باسوادی (درصد)	نرخ ثبت نام (درصد)	تولید ناخالص داخلی سرانه برابری قدرت خرید (دلار)
۱- ایسلند (۰/۹۶۸)	۱- ژاپن (۸۲/۳)	۱- گرجستان (۱۰۰)	۱- استرالیا (۱۱۳)	۱- لوکزامبورگ (۶۰۲۲۸)
۹۲- فیجی (۰/۷۶۲)	۹۵- گرجستان (۷۰/۷)	۸۰- گابن (۸۰)	۸۹- سنت کیت (۷۳/۱)	۶۹- جمهوری دومینیک (۸۲۱۲)
۹۳- سنت وینسنت (۰/۷۶۱)	۹۶- مراکش (۷۰/۴)	۸۱- عربستان (۸۲/۹)	۹۰- کاستاریکا (۷۳)	۷۰- تونگا (۸۱۷۷)
۹۴- ایران (۰/۷۵۹)	۹۷- ایران (۸۲/۴)	۸۲- ایران (۸۲/۴)	۹۱- ایران (۷۲/۸)	۷۱- ایران (۷۹۶۸)
۹۵- پاراگوئه (۰/۷۵۵)	۹۸- سنت کیت (۷۰)	۸۳- آفریقای جنوبی (۸۲/۴)	۹۲- گابن (۷۲/۴)	۷۲- بلاروس (۷۹۱۸)
۹۶- گرجستان (۰/۷۵۴)	۹۹- گواتمالا (۶۹/۷)	۸۴- لسو (۸۲/۲)	۹۳- تیمور (۷۲)	۷۳- گینه اکواترال (۷۸۷۴)
۹۷- سیرالئون (۰/۳۳۶)	۱۷۷- زامبیا (۴۰/۵)	۱۷۷- بوریکناسو (۲۳/۶)	۱۷۷- نیجر (۲۲/۷)	۱۷۷- مالاوی (۶۶۷)

مأخذ: جدول (۱) گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ سازمان ملل

ایسلند با اینکه رتبه نخست را دارد اما در هیچ یک از شاخصهای پایه حایز این رتبه نشده است. در شاخص پایه امید به زندگی ایران با ۷۰/۲ سال رتبه ۹۷، ژاپن با ۸۲/۳ سال رتبه اول و زامبیا با ۴۰/۵ سال رتبه آخر را دارد. در شاخص نرخ باسوادی در افراد بالای ۱۵ سال ایران با نرخ ۸۲/۴ درصد رتبه ۸۲، گرجستان با نرخ ۱۰۰ درصد رتبه اول و بوریکناسو با نرخ ۲۳/۶٪ رتبه آخر را دارد. در شاخص نرخ ثبت نام در مدرسه، ایران با نرخ ۷۲/۸ درصد رتبه ۹۱، استرالیا با نرخ ۱۱۳ درصد و نیجر با نرخ ۲۲/۷٪ رتبه اول و آخر را به خود اختصاص داده‌اند.

در شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه، کشور لوکزامبورگ با سرانه ۶۰۲۲۸ دلار و کشور مالاوی با سرانه ۶۶۷ دلار به ترتیب رتبه اول و آخر را به خود اختصاص داده‌اند. ایران در این شاخص رتبه ۷۱ را دارد.

با مقایسه مقادیر شاخصهای ارائه شده در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ با گزارش سال قبل از آن ملاحظه می‌شود که ایران فقط در شاخص امید به زندگی تنزل رتبه داشته و در بقیه شاخصها ارتقاء داشته است. این مقایسه در جدول (۴) انجام شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، شاخص امید به زندگی در بدو تولد از ۷۰/۷ سال در سال ۲۰۰۴ به ۷۰/۲ سال در سال ۲۰۰۵ کاهش یافته است و این امر باعث شده که ایران در گزارش سال ۲۰۰۷ این شاخص نسبت به سال قبل از آن ۱۲ رتبه تنزل داشته باشد. ایران در این شاخص در سال ۲۰۰۴ در بین ۱۷۷ کشور رتبه ۸۵ را داشته ولی در سال ۲۰۰۵ به رتبه ۹۷ رسیده است.

جدول ۴. مقایسه وضع شاخصهای توسعه انسانی ایران در سالهای ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵

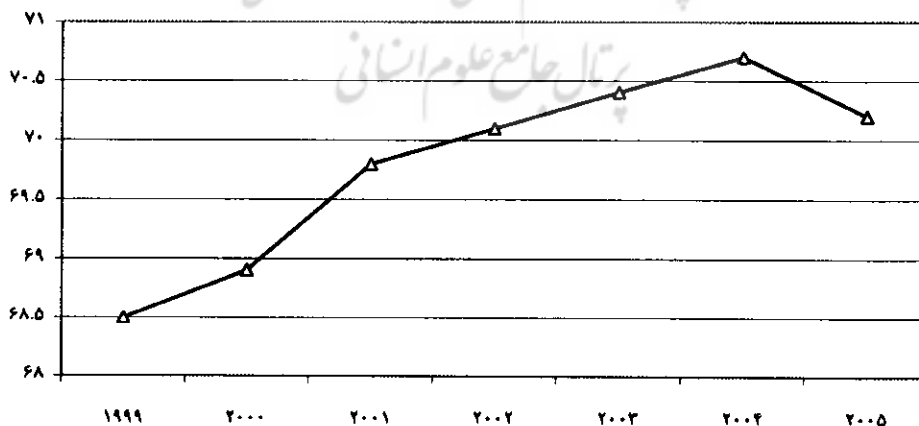
رتبه	۲۰۰۵		۲۰۰۴		عنوان شاخص
	رتبه ایران	مقدار شاخص	رتبه ایران	مقدار شاخص	
-۱۲	۹۷	۷۰/۲	۸۵	۷۰/۷	امید به زندگی در بدو تولد
+۳	۸۲	۸۲/۴	۸۵	۷۷/۰	نرخ با سوادی در افراد ۱۵ سال به بالا
+۱	۹۱	۷۲/۸	۹۲	۷۲/۲	نرخ ثبت نام در مدرسه
+۱	۷۱	۷۹۶۸	۷۲	۷۵۲۵	تولید ناخالص داخلی سرانه
+۲	۹۴	۰/۷۵۹	۹۶	۰/۷۵۶	شاخص توسعه انسانی

مأخذ: گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ سازمان ملل

در بررسی روند تغییرات شاخص امید به زندگی طی سالهای ۲۰۰۵-۱۹۹۹ ملاحظه می شود که این شاخص تا سال ۲۰۰۴ از یک روند صعودی برخوردار بوده، ولی در سال ۲۰۰۵ این روند معکوس و مقدار آن نسبت به سال قبل از آن کاهش یافته است (نمودار ۱). در صورتی که شاخص امید به زندگی روند صعودی خود را با نرخ متوسط سه سال قبل ادامه می داد، به عدد ۷۱ می رسید که در این صورت شاخص توسعه انسانی به عدد ۰/۷۶۳ و جایگاه ایران به رتبه ۹۲ ارتقاء می یافت. اگر حتی هیچ افزایشی نسبت به سال قبل از خود نداشت، با همان عدد ۷۰/۷ شاخص توسعه انسانی به عدد ۰/۷۶۱ می رسید و ایران در رتبه ۹۳ قرار می گرفت.

به هر حال با توجه به اینکه آمار و اطلاعات مورد استفاده در گزارش توسعه انسانی از منابع مختلف بین المللی جمع آوری می شود و سازمانهای بین المللی هم آمار و اطلاعات مربوط به هر کشور را از سازمانها و نهادهای داخلی آن کشور اخذ می کنند، لازم است سازمانهای و نهادهای مربوط دقت لازم را در این مورد داشته باشند.

نمودار (۱). شاخص امید به زندگی در بدو تولد در ایران طی دوره ۲۰۰۵-۱۹۹۹

۴. بررسی روند شاخص توسعه انسانی در ایران

در جدول (۵) روند شاخص توسعه انسانی و شاخصهای پایه ایران طی دوره ۱۹۹۹-۲۰۰۵ نشان داده شده است. بر اساس آمار و اطلاعات ارائه شده در این جدول شاخص توسعه انسانی از ۰/۷۱۴ در سال ۱۹۹۹ به ۰/۷۵۹ در سال ۲۰۰۵ رسیده اما ارتقاء جایگاه ایران در تمام سالها مثبت نبوده و در بعضی از سالها (سال ۲۰۰۰) جایگاه ایران نسبت به قبل تنزل داشته است. ولی در دو سه سال اخیر همواره جایگاه ایران ارتقاء یافته و از رتبه ۱۰۱ در سال ۲۰۰۲ به رتبه ۹۴ در سال ۲۰۰۵ رسیده است. نکته‌ای که باید در اینجا مورد توجه قرار گیرد این است که صرف افزایش شاخص توسعه انسانی ممکن است به خودی خود منعکس کننده بهبود در سایر شاخصهای تشکیل دهنده آن نباشد و فقط ناشی از افزایش درآمد سرانه باشد. این موضوع در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۵. روند شاخصهای توسعه انسانی در ایران طی دوره ۱۹۹۹-۲۰۰۵

سال	امید به زندگی در بدو تولد	آموزش		تولید ناخالص داخلی سرانه	شاخص توسعه انسانی	
		نرخ با سواد	نرخ ثبت نام		مقدار	رتبه
۱۹۹۹	۶۸/۵	۷۵/۷	۷۳/۰	۵۵۳۱	۰/۷۱۴	۹۸
۲۰۰۰	۶۸/۹	۷۶/۳	۷۳/۰	۵۸۸۴	۰/۷۲۱	۱۰۶
۲۰۰۱	۶۹/۸	۷۷/۱	۶۴/۰	۶۰۰۰	۰/۷۱۹	۱۰۱
۲۰۰۲	۷۰/۱	۷۷/۱	۶۹/۰	۶۶۹۰	۰/۷۳۲	۱۰۱
۲۰۰۳	۷۰/۴	۷۷/۰	۶۹/۰	۶۹۹۵	۰/۷۳۶	۹۹
۲۰۰۴	۷۰/۷	۷۷/۰	۷۲/۲	۷۵۲۵	۰/۷۴۶	۹۶
۲۰۰۵	۷۰/۲	۸۲/۴	۷۲/۸	۷۹۶۸	۰/۷۵۹	۹۴

مأخذ: گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ سازمان ملل

۵. جایگاه ایران از نظر شاخص توسعه انسانی در منطقه

از آنجا که بر اساس سند چشم‌انداز، می‌بایست جمهوری اسلامی ایران در افق ۲۰ سال آینده جایگاه اول اقتصادی، علمی و فن‌آوری در سطح منطقه را داشته باشد، بنابراین شناخت وضع موجود و جایگاه ایران از نظر شاخصهای مختلف توسعه نظیر شاخص توسعه انسانی در منطقه در برنامه‌ریزیها و اتخاذ سیاستهای مناسب در راستای دستیابی به این اهداف، از اهمیت زیادی برخوردار است.

در جدول (۶) شاخص توسعه انسانی برای ۱۷ کشور منطقه خاورمیانه و همسایه ایران آورده شده است. بر اساس آمار و اطلاعات ارائه شده در این جدول، بالاترین رتبه شاخص توسعه انسانی منطقه در سطح جهانی ۳۳ و مربوط به کشور کویت و پایین‌ترین رتبه مربوط به کشورهای یمن و پاکستان به ترتیب با رتبه‌های ۱۵۳ و ۱۳۶ است. در این میان ایران با رتبه جهانی ۹۴ و ۶۱ رتبه فاصله با اولین کشور منطقه یعنی کویت، در بین این ۱۷ کشور رتبه دهم را دارد. کشورهای عربی و نفت‌خیز حوزه خلیج فارس یعنی کویت، قطر، امارات، بحرین، عمان و عربستان سعودی ضمن اینکه

رتبه‌های اول تا ششم را در منطقه به خود اختصاص داده‌اند، در رتبه‌بندی جهانی نیز در ردیف کشورهای با توسعه انسانی بالا قرار گرفته‌اند. بعد از این گروه از کشورها، سه کشور ترکیه، اردن و لبنان نیز بالاتر از ایران قرار دارند. اما این سه کشور به همراه ایران و هفت کشور بعدی که پایین‌تر از ایران قرار دارند، همگی در ردیف کشورهای با توسعه انسانی متوسط جای گرفته‌اند.

در مقایسه با کشورهای بزرگ و مهم منطقه نظیر ترکیه، پاکستان، مصر و عربستان، دو کشور ترکیه (۱۰ رتبه بالاتر) و عربستان (۳۳ رتبه بالاتر) از وضع بهتری نسبت به ایران برخوردارند، اما کشور ما نسبت به دو کشور دیگر یعنی پاکستان (۴۰ رتبه پایین‌تر از ایران) و مصر (۱۸ رتبه پایین‌تر از ایران) از وضع مطلوب‌تری برخوردار است.

ع. شکاف بین رتبه درآمد سرانه و رتبه شاخص توسعه انسانی

مقایسه رتبه شاخص توسعه انسانی در سالهای مختلف به ویژه در مورد کشورهای صادرکننده نفت که درآمد آنها تحت تأثیر نوسانهای قیمت نفت قرار دارد، نمی‌تواند لزوماً به عنوان بهبود در کیفیت زندگی شهروندان تلقی شود زیرا همان‌گونه که گفته شد، شاخص توسعه انسانی از میانگین سه شاخص امید به زندگی، پیشرفت آموزشی و درآمد سرانه بر اساس برابری قدرت خرید به دست می‌آید و درآمد سرانه خود یکی از اجزاء شاخص توسعه انسانی است. با بالا رفتن قیمت نفت، درآمد سرانه افزایش می‌یابد و این افزایش موجب بالا رفتن شاخص توسعه انسانی شده و رتبه شاخص توسعه انسانی را بالا می‌برد، بدون اینکه لزوماً تغییر مهمی در امید به زندگی و پیشرفت آموزشی حاصل شده باشد.

بنابراین باید گفت که تأکید بر بهبود رتبه شاخص توسعه انسانی در طی یک دوره زمانی، به ویژه در مورد کشورهای نفتی می‌تواند گمراه‌کننده باشد. در واقع آنچه باید مورد توجه قرار گیرد و در سیاست‌گذاری استفاده شود شکاف بین رتبه درآمد سرانه و رتبه شاخص توسعه انسانی است. منفی بودن شکاف بین رتبه درآمد سرانه و رتبه شاخص توسعه انسانی به این معناست که درآمدهای تحصیل شده به اندازه کافی صرف بهبود کیفیت زندگی شهروندان و متغیرهای توسعه انسانی (آموزش، بهداشت، رفاه و تأمین اجتماعی) نمی‌شود یا به بیانی دیگر شهروندان کشور اثر افزایش درآمد را در زندگی روزمره خود لمس نمی‌کنند.

شکاف بین رتبه درآمد سرانه و رتبه توسعه انسانی برای ۱۷ کشور منطقه بر اساس آمار و اطلاعات گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۷ محاسبه و در ستون آخر جدول (۶) نشان داده شده است. همان‌طور که مشخص است، ارقام به دست آمده به خوبی این مطلب را تأیید می‌کنند که در کشورهای صادرکننده نفت شکاف بین رتبه درآمد سرانه و رتبه توسعه انسانی منفی است و این بیان‌کننده این موضوع است که با افزایش درآمدهای نفت حاصل از افزایش قیمت‌های جهانی در دو سه سال اخیر، افزایش درآمد سرانه به تنهایی بدون اینکه بهبودی متناسب در شاخصهای دیگر نظیر

امید به زندگی، پیشرفت آموزشی ایجاد کند، خود به تنهایی شاخص توسعه انسانی را افزایش داده است. متأسفانه این موضوع برای کشور ما حادث‌تر از دیگر کشورهای منطقه است، به طوری که با رتبه درآمد سرانه ۷۱ و رتبه ۹۴ در شاخص توسعه انسانی بیشترین شکاف منفی (۲۳-) را در میان کشورهای منطقه دارا می‌باشیم.

جدول ۶. جایگاه ایران از نظر شاخص توسعه انسانی در مقایسه با کشورهای منطقه در گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۷ سازمان ملل متحد

شکاف بین برابری قدرت خرید و توسعه انسانی	سرانه تولید ناخالص داخلی برای قدرت خرید (دلار)	شاخص توسعه انسانی	رتبه توسعه انسانی		کشور	سطح توسعه انسانی
			رتبه تولید ناخالص داخلی	رتبه توسعه انسانی		
			جهانی	منطقه‌ای		
-۸	۲۶۳۲۱	۰/۸۹۱	۲۵	۲	کویت	
-۱۲	۲۷۶۶۴	۰/۸۷۵	۲۳	۱	قطر	
-۱۲	۲۵۵۱۴	۰/۸۶۸	۲۷	۳	امارات متحده	توسعه انسانی بالا (۷۰-۱)
-۸	۲۱۴۸۲	۰/۸۶۶	۳۳	۴	بحرین	
-۱۵	۱۵۶۰۲	۰/۸۱۴	۴۳	۶	عمان	
-۱۹	۱۵۷۱۱	۰/۸۱۲	۴۲	۵	عربستان سعودی	
-۱۸	۸۴۰۷	۰/۷۵۵	۶۶	۷	ترکیه	
۱۱	۵۵۳۰	۰/۷۷۳	۹۷	۱۰	اردن	
۸	۵۵۸۴	۰/۷۷۲	۹۶	۹	لبنان	
-۲۳	۷۹۶۸	۰/۷۵۹	۷۱	۸	ایران	
۴	۵۰۱۶	۰/۷۴۶	۱۰۲	۱۱	آذربایجان	توسعه انسانی متوسط (۷۱-۱۵۵)
۷	۳۸۰۸	۰/۷۲۴	۱۱۵	۱۴	سوریه	
۵	۳۸۳۸	۰/۷۱۳	۱۱۴	۱۳	ترکمنستان	
-۱	۴۳۳۷	۰/۷۰۸	۱۱۱	۱۲	مصر	
۳۲	۱۳۵۶	۰/۶۷۳	۱۵۴	۱۶	تاجیکستان	
-۸	۲۳۷۰	۰/۵۵۱	۱۲۸	۱۵	پاکستان	
۱۶	۹۳۰	۰/۵۰۸	۱۶۹	۱۷	یمن	

مأخذ: گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۷، برنامه توسعه سازمان ملل متحد.

منابع

- بختیاری، صادق، مجید دهقانی‌زاده و سیدمجتبی حسین‌پور (۱۳۸۵)، «بررسی جایگاه استانهای کشور از منظر شاخص توسعه انسانی»، *دوفصلنامه دانش و توسعه*، شماره ۱۹.
- جوادین، سیدرضا (۱۳۸۴)، «توسعه انسانی و چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه کمال مدیریت*، شماره ۹، بهار.
- سازمان ملل متحد (۲۰۰۷)، گزارش توسعه انسانی.
- فرجادی، غلامعلی فرجادی (۱۳۸۶)، «تحلیلی بر شاخص توسعه انسانی ایران و سایر کشورها»، *ماهنامه کارآفرین*، شماره ۵۴، آذر.
- محمدی اصل، عباس (۱۳۸۳)، «شاخص توسعه انسانی در ایران قرن بیست و یکم»، *ماهنامه گزارش*، شماره ۱۵۳، خرداد.
- ون گران، مایک (۱۳۸۴)، *تنوع فرهنگی و شاخص توسعه انسانی*، مترجم: احمد جوهریان، *ماهنامه دانش و مردم*، شماره ۵۵، مهر.

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو فریښی
پرتال جامع علومو انسانی